

FARKAS ÁDÁM

HOLDUDVARBÓL BÖRTÖNBE

Háy Gyula magyarországi karrierje, 1945–1965

From the Inner Circle to Prison

Gyula Háy's Career in Hungary, 1945–1965

This research examines Gyula Háy's career in Hungary from 1945 to 1965. Gyula Háy is one of the best known Hungarian playwrights in Europe despite the fact he is entirely forgotten in Hungary. This essay is focusing on Háy's transformation and his way to the opposition: a formerly loyal Party writer (and the first Secretary-General of the Hungarian-Soviet Cultural Society in 1945–1946) became one of its most ardent critics. Háy was awarded the Kossuth Prize in 1951 for his literary achievements. He was the head of the department of dramaturgy at University of Theater and Film Arts. At this time Háy was a member of practically all literary delegations travelling abroad, he visited almost all the Soviet satellite countries. After Stalin's death and with the New Course, the communist writers realized that they were supporting a system which corrupted their socialist belief in everyday life. The literary press was the main instrument of the writers where they could express their general social dissatisfaction, specifically regarding the bureaucracy's damaging role, and engage in a criticism of dogmatism in the communist party, rejecting the cult of personality, and expose the unlawfulness of the communist leaders and the writers' grievances in cultural life. After the revolution of 1956 he and other writers were sentenced to prison as the 'spiritual leaders of the revolution.' The research is based on the Háy couple's autobiographies, archival documents and periodicals. These different documents reflect the public sentiment, political belief, ideology, and personal reinvention that individuals living through these events grappled with.

Keywords: Gyula Háy, Hungarian Writers' Union, socialism, reform-communism, opposition, memoir, bureaucracy, intellectuals

„Egy nyári napon, 1934-ben halt meg az apám. Nem kísérhettem el utolsó útjára, mert börtönben ültem Bécsben, mint veszélyes kommunista. Egy őszi napon, 1958-ban halt meg az anyám. Nem mehettem el a temetésére, mert fogházban ültem Budapesten, mint veszélyes antikommunista. Igazat mondott-e Berger úr, a bécsi politikai rendőrség vezetője, amikor meggyőződéses kommunistát látott bennem? Feltétlenül. Igaza volt-e Vida elvtársnak, a bíróság elnökének, amikor az 1956-os forradalom egyik szellemi előkészítőjének nevezett és mint a fennálló kommunista kormányzat ellenőzőjét hat év börtönbüntetésre ítélte? Kétségtelenül.”¹

E sorokkal kezdő visszaemlékezéseit Háy Gyula, drámaíró, s e kérdéseket boncolgatja számvetésében, amelyet halála előtt írt meg Svájcban. Háy Gyula – mint drámaíró és mint közéleti szereplő – neve az idők során feledésbe merült. Magyarországi pályájának csúcsa az 1945 és 1965 közötti időszak volt. Íróként a hatalmat szolgálta, méghozzá hitből, s nem egy szakmailag és erkölcsileg megkérdőjelezhető tett köthető a nevéhez. 1953 után ellenzékbe került, ezáltal pedig egy intellektuálisan hálás helyzetbe. A történelemhez persze az is hozzátartozik, hogy e szerep a gyakorlatban hálátlannak bizonyult, hiszen börtönbüntetéssel és emigrációval végződött. Magyarországon az 1980-as évekig nem is játszották a műveit. Groteszki módon Magyarországon csak a Rákosi-korban tudott kiteljesedni – mint funkcionárius és mint ellenzéki. Míg más kommunista írók, például Déry Tibor, Zelk Zoltán vagy Örkény István, az irodalmi kánon, az iskolai tananyag és a köztudat részeivé váltak, ez Háy Gyulával nem történt meg, pedig szerepe nem volt kisebb, mint a többieké.

Háy Gyula 1900-ban született Abonyban. A családban már-már hagyománynak számított a mérnöki szakma, ezért ő is a műegyetemen kezdte tanulmányait, mielőtt hivatásos drámaíró lett volna. Már egész fiatalon találkozott a marxista irodalommal, a szocializmusban ekkor ő az örök béke zálogát látta. Az őszirózsás forradalom után a kommunisták oldalára állt. „Idővel a szó számomra mind több értelmet kapott, és ez a tartalom egyre jobban tetszett nekem. Örök időkre véget vetni a háborúnak azáltal, hogy az okokat megszüntetjük. A munkát élvezetté változtatni, mindenkit szükséglete szerint ellátni. És még sok minden, ami az emberiséget visszavonhatatlanul boldoggá fogja tenni, ezek közt: minden nemzet egyenlősége.”² Részt vett az 1918-as őszi tüntetéseken, a Tanácsköztársaság fennállása alatt a Közoktatásügyi Népbizottságon dolgozott. A kommün bukása után

1 HÁY GYULA, *Született 1900-ban. Emlékezések* (Budapest: Interart, 1990), 15.

2 Uo. 57.

Németországba emigrált, 1923-ban hazatért, majd 1929-ben újra Németországba költözött. 1932-től a betiltott Kommunisták Magyarországi Pártja tagja volt. Németországban írta meg a mai napig az egyik legismertebb darabját, az *Isten, császár, parasztot*, amelyet a Deutsches Theaterbenben be is mutattak.

A mű középpontjában Zsigmond császár és Husz János áll, s az a kérdésfelvetés, hogy Zsigmond miért nem tud a népre támaszkodni, és megmenteni Huszt. A forradalom szükségszerűsége és az uralkodó osztály bírálata mellett a weimari köztársaság állapota és a fasizmus térnyerése is jól kiolvasható a műből. A darab ellen – vallási okokból – többen tiltakoztak, ám hamar kiderült, hogy a „keresztény tömeg” igazából SA-katonákból állt. A darabot a sajtóban is támadás érte, a nemzetiszocialista párt esti lapja így nyilatkozott: „Tehát erről van szó. A német nép történelmi létének ősmotívumai lesznek eltorzítva. És, el kell ismerni, H. Gy. érti a módját, hogyan lehet az embereket illúzióktól megfosztani.”³ A tüntetések miatt a kezdődő karrierje félbe is szakadt, az 1934-es bécsi Schutzbund-felkelésben való részvétele miatt fél évig börtönben ült, majd pedig kiutasították Ausztriából. 1935-ben végül a Szovjetunióban telepedett le, ahova korábban még Lunacsarszkij hívta meg. Pont a sztálini terror közepében találta magát, amit nem kis szerencséivel élt túl: Wilhelm Pieck oltalma alatt állt, így Walter Ulbrichtnak nem sikerült lecsapnia rá és más magyarokra. Gábor Andorral, Lukács Györggyel és Gustav von Wagenheimmel szintén jó kapcsolatot ápolt ekkor. Persze nemcsak sodródott, ha kellett, akkor írt drámát, ami az ellenforradalmár német emigránsok feladásáról szólt, vagy elhatárolódott Carola Neher színésznőtől másokkal egyetemben. Ekkor írja meg másik híres darabját, a *Tiszazugot*, amivel egy életre szóló művészi ellenfelet szerzett Bertold Brecht személyében. Háy dolgozott a Mezsrapom filmstúdiónál és a moszkvai Kossuth Rádiónál Rákosi Mátyással és Nagy Imrével együtt a háború után. Foglalkozott hadifoglyok marxista tanfolyamaival, illetve 1945-ben jelent meg a *Partizánok tükre* című brosúrája, amely a magyar megszálló csapatok második világháborús tevékenységét mutatta be a Szovjetunió területén.

---

3 Uo. 135.

I. EXPOZÍCIÓ – SIKER, PÉNZ, CSILLOGÁS

Háy 1945 áprilisában tért vissza Magyarországra, szerepelt Rákosi listáján, azok között, akiket a kommunista vezető szeretett volna mindenképp Magyarországon látni. Még 1944 decemberében írta Gerő Rákosinak, hogy „megérkezésünk után még senki sem jött Moszkvából azok közül, akiknek a névsorát ott együtt állapítottuk meg. Emberekre sürgősen szükség van, de használható emberekre. Nagyon kell Andics, Rudas, jó volna Háy Gyula, és természetesen kellene mások is.”⁴

Háy hamar ünnepezt író lesz – legalábbis a *Szabad Nép* hasábjain. Két legismertebb művét, a *Tiszazugot* (1945. 05. 18.) és az *Isten, császár parasztot* (1946. 05. 10.)⁵ a Nemzeti Színház is műsorra tűzte Major Tamás rendezésében. A színházi élet újjáélesztése hamarabb ment végbe, mint a szépirodalomé, Háy Gyulában a vezetés az első számú kommunista író látta, aki nemzetközileg is ismert. Losonczy Géza a *Tiszazugot* a *Szabad Népben* egy teljes oldalon dicséri, más mű nem kapott ekkora hangsúlyt az 1945-ös évben.⁶

De Háy Gyula nemcsak élvezője volt a színházi életnek, hanem résztvevője is. Alig egy hónappal a *Tiszazug* bemutatása után Palasovszky Ödön társulatának avantgárd előadásában a weimari Németországot látta, „soha semmi olyan kapóra nem jött a fasizmusra és második világháborúra fegyverező német burzsoáziának, mint ez a reakciós szószátyárkodás forradalminak látszó külsőségek között”.⁷ A cikk hatására Palasovszky színháza megszűnt, s a Hont Ferenc vezetése alatt álló a Színművészeti Akadémiához került.

Természetesen nem egy ilyen cikk született tőle, a színházi élet megújításában is igyekezett részt venni, úgy gondolta, hogy a nézőknek „gondos tanácsadás” kell, amíg műértőkké nem válnak, a színház vezetőségének pedig alkalmazkodnia kell az új helyzethez, hogy „helyesen állítsa össze műsorát” és „megfelelő személyzeti politikát” folytasson. Háy megnyugtatta az olvasókat, hogy nem ismer pártszínházat, csak a „magyar kultúra, a demokratikus kultúra színházait, vagy annak érdekeivel ellentétben dolgozó színházakat. A magyar színházi kultúra újjáteremtéséért a dolgozók minden

4 IZSÁK LAJOS, KUN MIKLÓS, *Moszkvának jelentjük... titkos dokumentumok 1944–1948* (Budapest: Századvég Kiadó, 1994), 11–16.

5 LOSONCZY GÉZA, „Vádirat a feudális Magyarország ellen a Nemzeti Színház színpadán”, *Szabad Nép*, 1945. május 20.

6 SCHEIBNER TAMÁS, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953* (Budapest: Ráció Kiadó, 2014), 107.

7 HÁY GYULA, „Öcskaság, unalom – és ami még annál is rosszabb”, *Szabad Nép*, 1945. 06. 10.

áldozatra készek. De értsék meg a színigazgatók, a drámaírók, a színművészek, hogy ez mire kötelezi őket!”⁸ Ezeket a kéréseket érdemes megjegyezni.

Az idézeteket hosszasan folytathatnánk még. Háy mint kommunista író ekkor természetesen a „lenini úton” haladva kiállt a kommunista pártért, a rendszerért: „Amikor Gyuszit 1945 nyarán megismertem, a beszélgetés folyamán csak úgy mellékesen »a nagy Sztálin« kifejezést használta” – Háy Éva).⁹ Ugyanígy természetesen a szovjet kultúra mellett is: „Különösen tévedés lenne azt hinni, hogy valaki lehet jó kommunista, de közben lehet közömbös a szovjet filmmel szemben.”¹⁰ Háynak azonban sokkal szorosabb viszonya volt a szovjet kultúrával, mint ahogy az néhány tematikus cikkéből látszik.

Háy Szmirnovnak, a budapesti szovjet követség kultúrattaséjának volt tanácsadója, illetve az 1945. június 9-én megalakult Magyar–Szovjet Művelődési Társaság főtitkári pozícióját is megkapta. A Társaság története magán viseli a korszak ellentmondásait, létrejöttében szerepe volt a politikának, de nagyban hozzájárult a nem kommunista értelmiség kezdeményezése is. Eredeti célja az volt, hogy a szovjet kultúrát megismertesse a magyar lakossággal. A Társaság megalapításának ötlete már 1944 végén, 1945 elején megszületett, a szovjet vezetés Zilahy Lajost jelölte ki elnöknek, később Kodály Zoltán és Szent-Györgyi Albert vezetésével újabb lendületet kapott. Díszelnöke Szent-Györgyi Albert, elnöke Zilahy Lajos író, főtitkára Háy Gyula volt, Elnöki Bizottságában pedig ott volt Kodály Zoltán, Bajor Gizi, Heltai Jenő, Kárpáti Aurél, Szekfű Gyula, Heltai Jenő, Gobbi Hilda és Illyés Gyula.¹¹ Háy visszaemlékezése szerint Révai jelölte ki őt a Társaság élére, de ő ezt nem akarta elvállalni, mert félt, hogy a szervezet elveszi az időt az írói munkásságától.¹² Egy 1945. szeptember 22-i memorandumban Háy jelentett a Társaság eddigi munkájáról Rákosinak. Az írásban szerepel Kodály „reakciós” tevékenysége, vagy az, hogy a „megalakulás előtt az előkészítő bizottság már hónapok óta működött, az én részvételem nélkül, teljesen Zilahy és Szent-Györgyi szellemében”, „biztosítva van, hogy a Társaságban minden lényeges kérdésben észrevétlenül a Párt akarata érvényesüljön”, „Rákosi elvtárs engedje meg,

8 HÁY GYULA, „Színházaink megújhódása”, *Szabad Nép*, 1946. 09. 05.

9 HÁY ÉVA, *A barikád mindkét oldalán* (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), 147.

10 HÁY GYULA, „A szovjet filmhét tanulságai”, *Szabad Nép*, 1948. 10. 11.

11 A Társaság történetéről lásd például FARKAS ÁDÁM, „»A párttal, a kultúrával egy az utunk...« A Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1945. június – 1946. július”, in *Tertium Datur. Írások Krausz Tamás születésnapjára*, szerk. SZVÁK GYULA, JUHÁSZ JÓZSEF (Budapest: Russica Pannonicana, 2018), 280–292.

12 HÁY, *Született 1900-ban*, 345–346.

hogy minden hónapban adjak hasonló jelentést, és utána fogadjon rövid megbeszélésre.”¹³

A szervezet élén Zilahyval 1946 nyaráig álltak, amikor az I. kongresszuson lemondatták őket. Bár Háy már korábban, 1945 novemberében, kérte menesztését, részben azért, hogy az írói munkásságára koncentrálhasson, részben magánéleti okokból. Háy 1945-ben ismerkedett meg Majoros (születési nevén Singer) Évával, aki a harmadik felesége (Háy Éva) lett.¹⁴ A társaságba felvételt nyert, ám munkája nem nyerte el mindenki tetszését. Háy Éva egy Péter Gábornak írt levélben idézte a rosszindulatú híreszteléseket: „a Társaságot nem Háy, hanem zsidó származású barátnője vezeti, aki megbízhatatlanságát azzal is igazolja, hogy szoros kapcsolatot tart fent az angol–amerikai misszióval és azoknak vendégeivel. Ezt annál is inkább igazolva látják, miután apja Londonban él és az Exchange Telegraph szerkesztője.”¹⁵

Ezek alapján talán érthető is, hogy Háynak teljesen elment a kedve ettől a munkától – ugyan a már említett jelentésében nem felejt el Zilahy „züllesztő” tevékenységéről sem panaszkodni.¹⁶ „Hiányos emlékezését” jól bizonyítja az is, hogy ezek mind kimaradtak a visszaemlékezéséből, csak azt említi meg, hogy Révai kérte fel a főtítkári posztra, és hogy egy alacsony színvonalú kiállítás megnyitóját kritizálta.¹⁷ A párthűsége mellett egy másik, visszatérő motívum és probléma megjelenik, már 1945-ben: az antiszemitizmus. Háy karrierjét az antiszemitizmus törte meg Németországban, s a világháború idején a családját is deportálták. Anyja és még akkor élő hat testvére közül öt túlélte a holokausztot, amit csak így értékelt: „Hozzátartozóikkal együtt tekintélyes létszám. Egy család, amely aránylag jól járt.”¹⁸

1945 után a kommunista párt amúgy is furcsa helyzetben volt: egyszerre kellett nacionalistának és internacionalistának lennie, az antiszemitizmushoz való viszonyukat a napi politikai érdekek alakították. A hivatalos politika nem igazán akart a problémával szembenézni. Először is, a

13 M-KS 274. fond 17. csoport 6. ő.e. Memorandum a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságról

14 Háy Éva a férje haláláig, 1975-ig kitartott az író mellett. Zsidó családból származott, apja a fehérterror idején kikereszteltette a családot, az ellenállási mozgalomban részt vett, a vészkorszakot bujkálással élte túl, 1945-ben dolgozott az ÁVO-nál is. Visszaemlékezéseit ő is megírta, ám rá is jellemző a „hiányos” emlékezet, illetve a férje iránti rajongás. Háy Gyula börtönévei utáni életének rekonstrukciójában az ő visszaemlékezése is segít.

15 M-KS 274. fond 17. csoport 7. ő.e. Háy Éva és Péter Gábor jó barátságot ápoltak ekkor. Az „angol kém” vádját Háy Gyula második felesége terjesztette el, még házasságban voltak, amikor a férj a későbbi Háy Évával megismerkedett. HÁY ÉVA, A barikád mindkét oldalán, 2000. 33

16 M-KS 274. fond 17. csoport 7. ő.e.

17 HÁY, Született 1900-ban, 346.

18 Uo. 342.

kommunisták az internacionalista gondolkodás jegyében az antiszemitizmust egy szükségképpen elhaló ideológiának látták, de egyben a nacionalista gondolkodás (ez a hatalmi érdekeket szolgálta) nem akarta e „nemzetet megosztó” problémát tovább feszíteni. A holokauszt emlékét az antifasiszta ellenállás történetében próbálták feloldani, az áldozatokról a hangsúly elmozdult. A társadalmi szembenézés elmaradt, az elnyomás nem a szembenézés hozta el, hanem az apátiát, az önigazolást, sőt, nem egy esetben újratermelte az antiszemitizmust. 1946 nyarán vidéken már pogromok is voltak, melyek általában a visszatérő zsidók vagyoni követeléseivel álltak kapcsolatban. A kommunista pártban jelen volt még az apparátus-antiszemitizmus is: a „zsidó túlréprezentációt” próbálták elkerülni, ez azonban mindig valamilyen hatalmi vagy munkahelyi pozíció megszerzésének volt az eszköze. Ahogy Rákosiék is igyekeztek, hogy a vezető pozíciókban „egyenlőség” legyen (például Vas Zoltán kihagyása a szűkebb vezetésből, vagy az, hogy Farkas Mihály helyett Nagy Imrét javasolták belügyminiszternek 1945 őszén), az kicsiben a Társaságnál is látszott.¹⁹

Zilahy egyik levele, amely 1946 nyarán keletkezett, e helyzetet mutatja. Eszerint Illés Béla, aki a megalakuláskor összekötő volt az értelmiség, a kommunisták és a szovjet hatóság között, figyelmeztette őket, hogy a Társaságban ne kerüljenek „túl súlyba” a zsidók. Gergely Sándor író ugyanígy cselekedett. Háy korábban elbocsátotta a Társaságtól a parasztpárt egyik tagját (név nincs említve), aki keresztényüldözést látott az esetében, és a levél szerint ezt terjesztette is. Zilahy levele szerint elindult a suttozás, miszerint a Társaság „teljesen zsidó kézben van”. A levélben Zilahy kiállt Háy mellett, szerinte a tagságban nem lehet szempont, hogy ki zsidó és ki nem. A Társaság alkalmazottai között 31%-ban voltak zsidók, de Zilahy szerint ez nem számít, mert a kivülálló ember a vezető pozícióban lévő tisztviselőket nézi. Az író szerint nemcsak erkölcsi, hanem praktikus oka is van, hogy a zsidóság miatt nem lehet szempont a tagságnál: ugyanis az oroszul tudó és gazdasági képzettségű emberek elsősorban a zsidóság köréből kerülnek ki. Zilahy az ezzel kapcsolatos kérdést azzal zárja, hogy ha kell, akkor a nyilvánosság előtt is hajlandó megvédeni Háy személyzeti döntéseit. Háy Éva elbocsátása – felsőbb utasításra – szintén tipikus eleme az apparátus-antiszemitizmusnak.²⁰

Ám felesége elbocsátása vagy később családjá ellen elindított kitelepítés (amit sikerült megakadályoznia) sem rengette meg hitét a rendszerben.

19 KRAUSZ TAMÁS, *Antiszemitizmus – holokauszt – államszocializmus*. (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004), 96–97; 134–135.

20 M-KS 274. fond 17. csoport 7. őrzési egység.

Ez a magatartásforma nem volt egyedülálló, a párt előrébbvalósága mások gondolkodásában is megjelent, Háy Éva is azt írta a vádaskodásokra 1945-ben, hogy „nem azt akarom elérni, hogy munkakörömbe visszahelyezzenek, ha ez más Pártérdekekkel ütközik, bár nagyon fáj amikor elgondolom, hogy nagy szeretettel felépített munkám széjjelesik és semmivé lesz. Viszont nem tudom életemet elképzelni, ha nem rehabilitálnak.”²¹ Feltehetőleg lehetett ellenszenv Háy Éva iránt a pártvezetés vagy legalábbis Rákosi részéről. Háy Gyula is megemlékszik róla, hogy Rákosi nemcsak a kirúgását követelte, hanem a házasságukat is ellenezte.

1945-ben az írók és publicisták, akik a kommunista párt tagjává váltak, voltak az egyik leglelkesebb csoport. A kommunista eszmével és párttal való azonosulás egyet jelentett a háborúból és azok szörnyűségeiből való kiúttal, egy új történelmi perspektívával. A párt mindenhatósága később azonosult a személyi kultusszal, a marxista-leninista irányzat a sztáliniz-mussal. Háyra és kortársaira jellemző volt az abszolút igazságba vetett hit, a messianisztikus küldetéstudat, vagyis a funkcionárius személyiség. Ez a viselkedés 1953 után központi elemmé válik Háy és író társai cikkeiben.²²

Emellett egyfajta hurráoptimizmus is jellemezte a baloldaliakat: „Szabadság, jólét mindenki számára, biztonság, igazi aranykor. Most mondjon le erről? Szenvedje végig ehelyett a kapitalista rendszer hanyatlását? [...] Az utolsó megsemmisítő gazdasági válságot, amely Nyugaton egészen biztosan hamarosan bekövetkezik? [...] Jelentős nap volt az a novemberi nap 1945-ben, az első szabad választások napja Magyarországon. [...] A kommunisták biztos, szilárd előérzettel néztek választási győzelmük elé, melyet, úgy gondolták, kiérdemeltek lelkesedésükkel, elszántságukkal, önfeláldozásukkal, fegyelmezettségükkel és a Szovjetunió baráti támogatásával. A vereség megsemmisítő volt. A kommunisták a titkos, szabad választásnál a szavazatok tizenhét százalékát kapták. Az ellenpárt, a kisgazdapárt ötvenhét százalékot. Az összes fellegeből pottyantunk le. Ki számolt ilyen hálátlansággal? Lehet, hogy ilyen kevésre becsülnek minket? Nem szeretnek? Nem akarnak?”²³ Az 1947-es választásról hasonlóan számol be felesége: „Olyan biztosak voltunk a dolgunkban. Ki tett a felszabadulás óta ennyit az országért? Felépítette a hidakat, élelmiszert osztott, rendet teremtett. Még földet is osztott a szegény parasztnak, amit a választások idején még nem vett vissza. Arra csak valamivel később került sor. És azután ez a

21 Uo.

22 RAINER M. JÁNOS, *Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban, 1953–1956* (Budapest: Magvető Kiadó, 1990), 20–21.

23 HÁY, *Született 1900-ban*, 357–358.

megalázó vereség! A szovjet megszálló hatalom ellenére. Vagy talán éppen azért? Felfoghatatlan. Senki nem hitt a győzelemben, de 22%?!²⁴

Háy 1935-ben érkezett a Szovjetunióba, maga is látta, tapasztalta a nagy terrort, de ez sem zavarta: „A hatalomátvétel előtt gyakran beszéltünk Gyuszival a szerencséről, hogy Magyarország kis ország, mindenki mindenkit ismer, így az 1934 utáni rossz hírű moszkvai perek »hibái« nálunk nem ismétlődhetnek meg.”²⁵ Ebben az időszakban Háy többször járt külföldön, előadásait bemutatták a baráti országokban, 1951-ben a Színház és Filmművészeti Egyetemen a dramaturgia tanszék vezetésével is megbízták. Sikeres, támogatott író volt. Másrészt az alkotói munkássága lelassult, idomult a párt elvárásaihoz – sok választásra 1949 után nem is volt lehetőség (bár a kommunista írónál fel sem merült ekkor még a választás lehetősége). Így olyan művek születnek tőle, mint a *Romok* (1947), az *Ítélet éjszakája* (1948) vagy *Az élet hídjá* (1951). Utóbbi a sematikus dráma egyik mintapéldánya lett. A történet a háború utáni Kossuth-híd építéséről szól, amiben a nép Rákosi és Gerő biztatására munkához is lát. A mű igen kínos jelenettel zárul, Rákosi telefonon közölte a szereplőkkel, hogy Vorosilov a híd védelmére egy szovjet jégtörő hajót és robbantókülönítményt küld még aznap. („Sztálin akarja, hát nem álom az álom. Kemény akarat. [...]”)

Felesége szerint ezeket a műveket Révai rendelésére kellett megírni: „Az utolsó színdarab, amit Háy Révai nyomására írt, *Az élet hídjá* (Előtte a *Romokat* és *Az erőt*).” Majd pár oldallal később így folytatta: „Emlékszem, mikor határozta el Gyuszi, hogy *Az élet hídját* megírja. Egy kétségbeesésből született elhatározás volt. Már igen régen nem volt bemutató, darabjait még a próbák alatt tiltották be.” „Meg fogom ezeknek mutatni, hogy egy olyan témáról írok darabot, amit nem lehet betiltani.” Ez alapján viszont Háy Éva ellentmond magának – így nem Révai nyomására készült el a mű, hanem Háy Gyula szerette volna enyhíteni a légkört maga körül.²⁶ 1950-ben Háyt egy színházi konferencián – a kettős kötődésű drámái hősről szóló felfogása – miatt megbírálták, ami után önkritikát gyakorolt.²⁷

Természetesen nem csak Háy személye kapott kitértetett figyelmet a korszakban. Elég csak a Lukács-vitára (1949–1951) vagy a Déry-vitára (1952) gondolni a *Felelet* című regénye kapcsán. E viták természetesen nagyobb volumenűek voltak, az előbbi lényege a szovjet irodalom és művészet másolásának ideológiai megindoklása volt, az utóbbiéban Dérynél már

24 HÁY, *A barikád mindkét oldalán*, 150.

25 Uo. 150.

26 Uo. 40–43.

27 HÁY GYULA, „Levél Major Tamáshoz”, *Csillag*, 1950. október. 95–101.

felmerült a különbség a megélt és az elképzelt valóság között. Az írók ekkor még mindig jobban jártak, mint a többi, kevésbé ismert koncepciók per áldozatai. Ennek a folyamatnak a jelképe már 1956-ban a Rajk-per lett.

Egy levéltári dokumentum szerint Háý 1950. május 20-án levelet írt Réva-inak, amelyben a kiutazását kérte, s megemlítette azt is, hogy „ez az utazás az imperialista ellenes film megírását nem fogja késleltetni, sőt, még esetleg új anyagot is fog szolgáltatni”.²⁸ E dokumentum alapján pedig feltételezhető, hogy valóban volt(ak) mű(vek), amely(eke)t megrendelésre kellett írnia. A Kossuth-díjat 1951-ben kapta meg *Az élet hídja* című művéért. Révai így kommentálta Háý díjazását: „Látja, most valami édeskésen sekélyeset írt, erre végre Kossuth-díjat adhatok magának.”²⁹

Rákosi személyi kultusza 1952-ben, a 60. születésnapján teljesedett ki, ekkor jelent meg a *Magyar írók Rákosi Mátyásról* című kötet is. Ebben 33 író közölt dicsőítő verset, novellát, esszét, drámát Rákosiról. Háý Gyulától az egyfelvonásos *Kovács elvtárs* című színdarab jelent meg.³⁰ De a kötetben szerepel Örkény István, Déry Tibor, Illyés Gyula, Devecseri Gábor, Veres Péter, Képes Géza, Rideg Sándor, Sötér István, Somlyó György, Nagy László, Zelk Zoltán neve is. A politikai elkötelezettség mellett szerepet játszhatott az is, hogy egy ilyen publikálási lehetőséget a korban nem is volt ajánlatos visszautasítani.

Háý így foglalta össze (magyarázkodott) a dolgokat: „Dolgaink jól mentek és ugyanakkor rosszul. Volt egy organizált államunk, melyet szocialistának nevezünk, vagy legalábbis hittük, hogy útban van a szocializmus felé, egyre tökéletesebben tükrözte a nagy keleti példát, és mindenki a balsors mély érzését hordta magában. A mindennapok újra másképp alakultak, mint ahogyan a tudósok és álmodozók azt elképzelték. Ebben az időszakban nem szocializmusban éltünk, nem kapitalizmusban és nem is az egyikből a másikba való átmenetben. [...] Mi ellenben lassan megtanultunk szűk, egészen szűk lelki dimenziókban élni. Én, akinek pedig hivatása volt drámákat írni, elmentem a nagy tragédiák mellett és jelentéktelen dolgokat írtam.”³¹

28 M-KS 276. f. 54. cs. 101. ő. e. 1950. 05. 24.

29 Háý, *Született 1900-ban*, 374.

30 A történet 1925-ben játszódik, és a Szabó-családról szól, akik egy kedves vendégüket, Kovácsot várják vissza. Ám hamar kiderül, hogy Kovács valójában nem kisebb személy volt, mint a letartóztatott Rákosi Mátyás. A család annyira megszerette Rákosit, hogy megfogadták, segítenek kiszabadítani a börtönből.

31 Háý, *Született 1900-ban*, 367.

II. BONYODALOM – LELKIISMERETI VÁLSÁG

Sztálin 1953. március 5-én meghalt. Háy Éva története jól érzékelteti az akkori helyzetet: „Sztálin halott volt. A rádióból szünet nélkül – teljes három napig – Chopin gyászzindulója szólt. De ahelyett, hogy ettől a nevenséges bizantizmustól hányingert kaptam volna, azzal voltam elfoglalva, hogyan tudnám kilencéves Péteremnek megmagyarázni és ugyanakkor megkönnyíteni ezt az »óriási csapást«, ami az emberiséget érte. Világosan emlékszem a jelenetre. Péter és én, Gyuszi dolgozószobájában, a nagy cserépkályha két oldalán:

– Egy nagyon nagy ember ment el tőlünk, Péterke. Az ember el sem tudja képzelni, hogy létezhet valamikor valaki, aki az általa hátrahagyott űrt kitöltheti.

– Meg fogom kísérelni, anyukám, hogy méltó legyek hozzá!

És mindkettőnk szeme könnyes lett. Olyan fennköltül éreztük magunkat.”³²

Sztálin halálával új fejezet nyílt a magyar–szovjet kapcsolatokban, s ez hatással volt a belpolitikára is. A Szovjetunióhoz való igazodás nem szűnt meg, de korrekciókra sor került. 1953 júniusában a moszkvai vezetés úgy döntött, hogy Rákosi helyett Nagy Imre lesz a miniszterelnök. Nagy első miniszterelnöksége – az új szakasz politikája – 1955 áprilisáig tartott, ezzel pedig egy igen érdekes kapocs alakult ki az irodalom és politika között Magyarországon. Az enyhébb légkörnek köszönhetően az írói publicisztika jelentősége megnövekedett, az „irodalmi vita” a politikai dogmatizmus, sztálinizmus ellen szólt, de a nyelvezete megmaradt az abban kialakított rendszerben. A gondolkodás, a jövőkép a szocializmuson belül maradt, ez végig jellemző volt a baloldali írókra. Ez az egység nézetazonosságot hozott létre a fő kérdésekben. Így az irodalmi vita, nem volt irodalmi, hisz politikáról volt szó, másrésről az írók közti egyetértésnek köszönhetően igazi vita sem volt.³³

Az MDP KV 1953 júniusában új határozatról döntött, amely az előző vezetést bírálta, s kijelölte az új irányt. Ezt nem tették teljes terjedelemben közzé, csak Nagy Imre 1953. július 4-i parlamenti beszédéből szereztek tudomást az írók a politikai fordulatról. A korábbi gazdaságpolitikai, társadalompolitikai és vezetési hibákkal az írók azonosultak, ennek kritikája megdöbbenést váltott ki belőlük, a „néptől való eltávolodás” pedig lelkiismereti

32 Uo. 146–147.

33 RAINER M., *Az író helye*, 16–17. Az irodalmi vita részletes tárgyalására nincs tér e tanulmány keretein belül, azt részletesen lásd a hivatkozott műben.

válságot okozott.³⁴ Ebben Háy Gyula is kivette a részét, a változások ő rá is hatással voltak, szintén önvizsgálat ment benne végre. Vagyis 1953 és 1956 között ez a felismerés határozta meg az írók, így Háy Gyula magatartását is. Ebben az időszakban a politikai elit és az addig azt támogató írók között váltakozó erővel folytak a „harcok”.

Természetesen a felismerés az íróknál nem egyszerre ment végbe, Rainer M. úgy jellemzi Háyt, mint aki az egyik leginkább teoretikus „hajlandóságú” író. Például Déry Tibor és Zelk Zoltán hamarabb jutottak el arra a pontra, ahova Háy Gyula 1955 őszére, ő nehezen engedte el a párt mindenhatóságát. Az is igaz azonban, hogy Háy és társai nem egy esetben több évtizedes nézeteiket vizsgálták felül e bő két év alatt.

Berend T. Iván a saját visszaemlékezésében hasonlóan vélekedik: „A párton belül a legkeményebb, legharcosabb lázadók – ahogy már említettem – a korábbi, úgyszólván vallásos hívők közül verbuválódtak. Az érthető csalódottság, sőt becsapottság érzetével, a jóvátétel törekvésének pszichológiájától motiválva álltak az első sorokba. Igen sokan közülük változatlan hittel törekedtek korábbi ideáljuk igazi megvalósítására. Demokratikus, az embereket szolgáló szocializmust akartak. Soraikban felbukkantak olyanok is, akik korábban vakhitük által vezérelve nemegyszer másokkal szemben is kíméletlenül jártak el igazuk feltétlen tudatában. [...] Nem kis mértékben egyéniség kérdése is volt, hogy ki milyen módon kompenzálta korábbi vakbuzgalmának szegényét. Nem vitás, hogy vakhit esetén nagyobb a becsapatás érzése. Egy csoport pártértelmiségi mindenestre kérlelhetetlen következetességgel fordult szembe a rendszerrel. Nem elégedett meg a felületes magyarázatokkal, a személyi kultuszból eredeztetett torzulás felületes értelmezésével s a felszínes önbírálatokkal. Az ő szerepük, a pszichológiai motívumoktól teljesen függetlenül, vitathatatlanul történelmi volt. [...] Ugyanakkor izgatottan, érdeklődéssel vártam az Irodalmi Újság eseményszámba menő cikkeit, Háy Gyula, Novobáczky Sándor, Kuczka Péter és mások írásait. Egyik-másik írás, mint Háy Gyula »Kucsera elvtársa«, a színvonalatlan, káros pártbürokrata kifigurázásával, valósággal közkinccsé vált, szállóige jelleget nyert.”³⁵ Nagy Imre bukása után Háy az élvonalba került a baloldali ellenzékben, ezt igazolják az írásai, illetve a magyar és szovjet dokumentumok is.³⁶

34 Uo. 25–27.

35 BEREND T. IVÁN, *A történelem – ahogyan megélttem* (Budapest: Kulturtrade Kiadó, 1997), 106–112.

36 A dokumentumok alapján jól látszik, hogy a párt által is támogatott író hogyan távolodik el a párttól. 1953 márciusában még tekintélyes íróként hivatkoztak rá. Később egyre elégedetlenebbek vele, míg 1955 őszére cselekedeteit már pártellenesnek minősítették.

Háynak 1953 őszén megjelent egy cikke, amely a bürokráciát kritizálta. Írásainak ebben az időszakban ez lett a központi eleme, s ez a Berend által említett Kucsera-cikkével teljesedik majd ki. Ekkor így nyilatkozott: „a dramaturg közelebb is talál félnivalót: a hivatali felsőbbbségben, a Népművelési Minisztérium Színházi Főosztályában. Ettől pedig, pillanatnyilag érvényesnek látszó tapasztalatok szerint, akkor van nyugta a dramaturgnak, ha nem produkál semmit, mert a semmiben – úgy gondolják a hivatalok – nem lehet hiba. Így hát sok dramaturg és színgazgató számára az a legkedvesebb darab, amely még nincs megírva. [...] Bizony alig van drámaíró, akit a drámairodalmat adminisztráló hivatalok valamelyike ne kergetett volna állandóan nyomott, keserű lelkiállapotba. [...] Vagyis előre, a közönség megkérdezése nélkül, a művek társadalmi hatásának kipróbálása nélkül, egyszerűen hivatalból neveznek ki egyes műveket az évad (vagy akár több évad) sikeres műveivé, »legjobb« művé, stb.»³⁷ Az 1946-os „helyesen összeállított műsortól” és a „megfelelő személyzeti politikától” igen távol került a drámaíró.

Háyék számára azonban az igazi választóvonal 1954 nyarán–őszén következett be. Nagy Imrének sikerült eredményeket elérnie, de abban a szovjet vezetés is a felelősséget nem boncolgató megoldást támogatta. A kiszabadult politikusok és történeteik az írókra szinte olyan hatással voltak, mint az 1953. júniusi kormányprogram. Kiábrándulásuk és felelősségük felismerése szolidaritást alakított ki bennük egymás között, felismerték az 1953. júniusi programhoz való kötődésüket is. Röpke másfél év után ugyanis tudatosult bennük, hogy Rákosiék számára nem vállalható a júniusi kormányprogram. Ezt az Aczél–Méray páros írja le a visszaemlékezésében: „Sokkal többre becsülték Rákosi és sokkal kevesebbre Nagy Imre képességeit, súlyát, tudását annál, semhogy komolyan elhitték volna, miszerint az utóbbinak önálló politikai elképzelései lehessenek.” Nagy előretolását politikai taktikaként értékelték eddig a pontig (taktikai lépés = Nagy nem volt zsidó, míg Rákosi, Gerő, Farkas, Révai és Péter is azok voltak).³⁸ Ezt Háy Éva is nagyon érzékletesen írja le: „Rákosi 1954 nyarán mondott beszédét a rádió direktben közvetítette. A beszéd hatását, mint azt az utolsó cseppet jellemezném, amelytől az úgyis túltelített pohár kicsordult. [...] Hármunknak sok minden világos lett. Napnál világosabb. És a nap fényénél addigi gondosan melengetett illúzióink egy olyan Rákosiról, »aki a szörnyettekről

37 HÁY GYULA, „Színházi levél néhány barátomhoz a magyar drámáról”, *Béke és Szabadság*, 1953. szeptember 30.

38 RAINER M., *Az író helye*, 150–151.

ACZÉL TAMÁS, MÉRAY TIBOR, *Tisztító vihar. Adalékok egy korszak történetéhez* (Budapest: Noran, 2006), 232.

semmit sem tudott, mert, ha tudott volna róluk, nem tűrte volna, hogy megtörténjenek», összetörték. [...] Túl meztelenül mutatkozott, hogy a játszma nem ideálokért, nem az emberek jövőjéért, nem egyenlőségért és igazságosságért megy. Nem, egyes-egyedül a hataloméért.”³⁹

1954 októberében Nagy Imrének a Központi Vezetőség ülésén sikerült a többséggel a programját elfogadtatni, ekkor már jól látszódott a Nagy- és Rákosi-kör közti különbség, amiben korábban az írók kételkedtek. Viszont ekkor kezdődött a Szovjetunióban egy újabb belpolitikai küzdelem, ami Nagy Imrére is kedvezőtlenül hatott: Malenkov megbuktatása (1955. januárban leváltják).⁴⁰ 1954 őszén Rákosi a Szovjetunióban tartózkodott, ott próbálta befolyásolni a szovjet vezetés véleményét, míg Gerő Budapesten Andropovnál. Ezeknek meg is lett a hatásuk, de külön rátett egy lapáttal még Nagy Imre elhíresült, 1954. október 20-i cikke a *Szabad Népb*ben, amit Moszkvában szinte árulásnak tartottak.⁴¹ 1955 márciusában az MDP KV új határozatot fogadott el, amelyben a „helyes politika sikeres kiteljesedésének” akadályát a „jobboldali veszélyben” látták.⁴² Nagy Imre politikája ezzel elbukott, de a reformer írók nem igazodtak az új határozathoz, az új szakasz folytatását követelték, vagyis ellenzékivé váltak.

Háytól a korban olyan írások jelennek meg az *Irodalmi Újság*ban, mint: *Az írói méltóságról* (1954. június 26.), *A magyar dráma ügyéről* (1954. július 3.), *Február 13.* (1955. február 12.), *Az optimizmusról* (1955. május 21.), *Műsorgondok* (1955. augusztus 6.), *Szabadság és Felelősség* (1955. szeptember 10.) stb.⁴³ A *Szabadság és Felelősség* című cikke külön kiemelkedik, és nem csak a címválasztás miatt. Háy felismerte és kimondta a kommunista írók és a nem párttag írók egységes fellépését: „Irodalmunk pillanatnyi helyzetére talán legjellemzőbb a magyar írók túlnyomó többségének bizonyos egységes törekvése, fellépése. Ez kétségtelenül örvendetes, egészséges jelenség és megfelel az egyik legrokonszenvesebb irodalompolitikai követelménynek: az irodalom nemzeti egységének.” Háy nemcsak a fellépést, hanem a célt is örvendetesnek találta: „Ugyancsak rendkívül rokonszenves ennek az egységnek a közvetlen célja is: az irodalom szabadságára való

39 HÁY, *A barikád mindkét oldalán*, 180–181.

40 BARÁTH MAGDOLNA, *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2014), 155–157.

41 NAGY IMRE, „A Központi Vezetőség ülése után”, *Szabad Nép*, 1954. október 20.

42 GERGELY JENŐ, IZSÁK LAJOS, *A huszadik század története* (Budapest: Pannonica Kiadó, 2000), 354.

43 Pl. „Igen, az író és az igazság elválaszthatatlanul egy kell, hogy legyen. Aki az igazsággal taktikázik, spekulál, aki az olvasóját félti az igazság hatásától, kiskorúként kezeli és csak csínján hajlandó átadni neki azt, amit, mint igazságot felismert, az nem író.” (*Február 13.*)

törekvés.” Háy egyben a hatalom iránti elkötelezettségét is megfogalmazta, de kijelentette, hogy az irodalmi bürokrácia megöli a (marxista) irodalmat. Sőt, véleménye szerint a szigorú ellenőrzés miatt a kevésbé értékes, nem marxista írók szabadabban írhattak, és műveik könnyebben jutottak el a közönséghez: „Ugyanekkor a marxista filozófiai alapon álló íróknak minden szavára baráti árgus-szemek vigyáznak, nincs-e benne akár hangulat formájában is, valami, amiért nem lehet nem állami szinten is vállalni a felelősséget.” Háy végül a bürokratikus beavatkozás megszüntetését kérte, hogy az irodalmi szabadság megvalósulhasson: „De ha egyik, vagy másik segítő szándékú beavatkozás bármely, esetleg fel sem ismerhető okból nem tud az írói alkotás szerves részévé válni, akkor a segítőnek kell kikapcsolódnia az alkotás folyamatából, nem az íróknak. Ennek az igazságnak az elismerése és érvényre juttatása bizony fenekestől felforgatná nem egy kulturális hivatalunk gyakorlatát. Megvalósulna végre az állami irányítás elve az irodalomban és a művészetben, ahogy azt a párt és népi demokratikus rendszerünk helyesli és elveszteni a talaját a bürokratikus rutin, amely ezt az irányítást manapság nem hagyja létrejönni és – az imént vázolt módon – épp a hamis irányba tereli az irodalmat.”⁴⁴

Ekkor jelentek meg Déry és Háy azon új művei, amelyekből jól kiolvasható belső változásuk, előbbinek például a *Niki* című elbeszélése, utóbbinak a *Varró Gáspár igazsága* című drámája. A darab története szerint az alföldi téveszben pusztulnak a disznók, ám a rendőrségi vizsgálat során kiderült, hogy annak okozója nem Varró Gáspár sertésgondozó: a hatalom a legalapvetőbb feltételeket sem tudta biztosítani a sertéstartáshoz.⁴⁵ A vezetés a folyamatot többek között Tyihonov és Ehrenburg budapesti látogatásával próbálta megoldani (1955. október), viszont az pont ellenkezőleg sült el: „megjelent Ilja Ehrenburg Budapesten, aki magatartásával és beszélgetéseivel a jobboldal malmára hajtotta a vizet. Kijelentette, hogy ő azt a vonalat, amelyet *Az olvadás* („Ottyepel”) című könyvében képvisel, változatlanul helyesnek tartja, sőt már dolgozik a mű következő kötetén is. Háy Gyula és társai nagy diadallal terjesztették e közléseket, s velük bizonyították, hogy

44 HÁY GYULA, „Szabadság és Felelősség”, *Irodalmi Újság*, 1955. szeptember 10. A szovjet fél a cikket alapvetően pozitívnak fogta fel, elismerték, hogy Magyarországon rosszul harcolnak az irodalmi bürokrácia torzulásaival. Azonban az irodalmi szabadságról felfogott véleményét elvetették, kifogásolták, hogy az a párt irodalompolitikája ellen szól. HU OSA 300-40-1, 1312. doboz. Seres Attila (főszerk.), *Magyar irodalom és szovjet irodalompolitika a hrucsovi korszakban*. (Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottság, 2019), 171–172.

45 SZABÓ JÁNOS, Varró Gáspár igazsága. Háy Gyula színműve, *Színháztudományi Szemle*, 26. (1989) 174.

a szovjet írók támogatják azt a vonalat, amelyet a magyar írók jobboldala képvisel.”⁴⁶

Az írók ekkor úgy döntöttek, hogy egy rövid memorandummal tiltakoznak a pártvezetés ellen. A memorandummal visszautasították az 1955. márciusi határozatot és az azt követő erőszakos beavatkozást a kultúrába. Az írás 1955. októberre készült el, 59-en írták alá, akiknek fele író volt. A vezetés ezt ultimátumként, sőt támadásként fogta fel, nem számítottak ilyen egyetemes fellépésre és tiltakozásra a kommunista értelmiség részéről. A KV-tagok elítélő javaslatot nyújtottak be, a javaslatot elutasította a többség, és „rábeszélő kampány” indult el: a legtöbben, így Háý is visszavonta aláírását, hatan nem voltak hajlandók megmásítani a döntéseiket (Déry Tibor, Zelk Zoltán, Aczél Tamás, Benjámin László, Haraszi Sándor, Losonczy Géza, Vásárhelyi Miklós, Szervánszky Endre).⁴⁷

A memorandum egyik következménye volt az 1955. decemberi budapesti pártaktíva („lincsaktíva”), amit a Rajk-per helyszínén tartottak. Az írókat természetesen elítélték, Háýt név szerint is kiemelték, aki „az irodalom szabadságának gondolatával házal”. Az írók közül egyedül ő szólalt fel, magát és íróársait próbálta volna védeni, de „minden másodpercben közbeszólt valaki. Újra meg újra megpróbáltam befejezni a mondatomat. Minden oldalról ordítottak felém. Már olyan volt, mintha egyedül túl akarnék ordítani egy egész teremnyi embert. A terem közepe tájáról egy nő igyekezett előre jutni csitító gesztusokkal. Elém állt, mintha a testével akarna megvédeni. Gobbi Hilda, a Nemzeti Színház színésznője, régi kommunista, még az illegalitás éveiből. [...] Elhagytam az emelvényt és hamarosan a termet is. Az utcán két író csatlakozott hozzám: Devecseri és Gyárfás. Jó barátok, fiatalabbak, izmosabbak, mint H. Gy. 55. »Nem hagyjuk, hogy egyedül kimenj a sötétbe«. Hazakísértek. Órák hosszat ott ültek velem és sem ők, sem Éva, sem én nem szóltunk egy szót sem.”⁴⁸

A történetnek viszont ellentmondanak a levéltári dokumentumok. Standeisky Éva 1996-ban publikálta az aktíva jegyzékét, eszerint Háynak sikerült végigmondania a beszédet. Azóta felmerült a dokumentum hitelessége, Háý Éva természetesen azt hamisítványnak tartja, az Aczél–Méray-visszaemlékezés alapján az író valóban nem tudta elmondani a beszédét. Rákosi szerint viszont Háý volt az egyedüli felszólaló, „aki kényszeredetten, semmitmondó, érzелgő frázisokat hangoztatva tért ki a problémák elől”.⁴⁹

46 RÁKOSI MÁTYÁS, *Visszaemlékezések 1940–1956*. 2. kötet. Szerk. FEITL ISTVÁN, GELLÉRINÉ LÁZÁR MÁRTA, SIPOS LEVENTE (Budapest: Napvilág Kiadó, 1997), 1010–1011.

47 HU OSA 300-40-1, 1312. doboz

48 HÁY, *Született 1900-ban*, 381–383.

49 RÁKOSI, *Visszaemlékezések*, 984.

Háy a kommunista múltjára hivatkozott, a párt irodalompolitikáját továbbra is kritizálta, viszont az önkritika is ott volt a felszólalásában, ezt feltehetőleg utólag szégyellte, így „kimaradt” az emlékezetéből. Beszéde alatt valóban volt közbeszólás, de a dokumentum szerint ez nem akadályozta a felszólalást. Többek között kijelentette, hogy „arra kértem és kérem továbbra is a pártot, hogy segítsen ebben a harcban, ne segítsen semmilyen más irányú harcban. Ha úgy éreztem egy pillanatra, hogy a párt elengedi a kezemet, bizonyára volt alap azokban a hibákban, visszáságokban, amelyeket én magam is jeleztem. Én teljesen átérzem, hogy az elvtársak ma itt joggal bizalmatlanok, mert honnan tudhatják azt, hogy fog egyik vagy másik író a jövőben dolgozni.”⁵⁰ Háyt a magyar és szovjet vezetőség 1955 őszétől sorolta az ellenzékiek azon kategóriájába, ahol már például Déryt és Zelket is számon tartották. Még a *Szabadság és Felelősség* című cikkében (1955. szeptember) is hajlandók voltak elismerni bizonyos részigazságokat, de Ehrenburgék látogatása (1955. október) és a memorandum aláírása (1955. november) után már ellenséggként kezelték. Háy felszólalása nem aratott sikert a pártvezetésben. Ez a csalódás (1955. december) feltehetőleg fordulópont volt számára, illúzióit elveszíthette a vezetéssel kapcsolatban: ez a pár hónap sorsdöntő lehetett a Háy életében lélektani szempontból. Háy „szigorú megrovást” kapott a pártvezetéstől, ekkor visszahúzódott, akcióba csak a XX. kongresszus után lépett újra.

III. KIBONTAKOZÁS – ELLENZÉKIVÉ VÁLÁS

„Akárhová vezettek is ezek a titkos vagy nyílt utak, az első merész lépések a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának, 1956 elején, voltak köszönhetőek. Bármennyire következetlen, féligazságokkal volt is teli Hruscsov szenvedélyektől fűtött kitörése ezen a kongresszuson, mégis valami kitörölhetetlent hagyott maga után: egy évtizedek óta egyre fokozódó vágyat az emberiség után”.⁵¹ Az értelmiségre a Sztálint leleplező „titkos beszéd” volt a legnagyobb hatással. Az írók Nagy Imre politikáját igazolásának értelmezték, ami szembe megy az 1955. márciusi határozattal, és őket igazolják. A magyar belpolitikára a kongresszus alapvetően nagy hatással

50 Az emlékezés ellentmondásosságának lehetséges indokokairól lásd LITVÁN GYÖRGY, „Egy felelős kiadó dilemmái”, *Népszava*, 1996. december 13.

A dokumentum meghamisítására nincs bizonyíték (indok se volt rá). A szöveg Háy lejáratásához kevés lett volna, Háy visszaemlékezései pedig nem egyszer „hiányosak”, így feltehetőleg ezt a kudarcnak megélt felszólalást egyszerűen kihagyta memoárjából. Stan-deisky Éva, Az 1955. december 6-i „lincsakció” jegyzőkönyve. *Múltunk* 1997/1. 131–211.

51 Háy, *Született 1900-ban*, 384.

volt, a munkások körében a munkakörülmények javulása, az életszínvonal emelése keltett visszhangot például. Moszkvában nem adtak utasítást arra, hogyan dolgozzák fel a helyi pártok a határozatokat, így Rákosiék természetesen óvatosságot és visszafogottságot tanúsítottak. A helyzet nagyon ellentmondásos volt, mert Hruscsov elítélte Sztálint, de ugyanúgy sztálinista módszereket alkalmazott, az ország élén pedig még mindig sztálinista vezetők álltak.⁵²

Az *Irodalmi Újság* ismét az ellenzék szószólójává vált, Háy cikke – Az *emberi méltóság diadala* – a XX. kongresszus dicsérete mellett ismét a bürokráciát kritizálta, bár keményebben, mint a korábbi írásai: „De ismerjük a személyi kultusz minden formájának megdöbbentő következményeit: az ellentmondás nélkül hozott hibás és káros határozatokat, a gondolkodás nélküli szervilizmust, a bólogató Jánosok kisebb és nagyobb gyülekezeteinek létrehozását, a kritika üldözését, a hazug szépítgetést, a demagógiát, a jogtiprást, az emberáldozatokat követelő törvénytelenséget, vagy – hogy írói területen maradjunk – az írói alkotómunka megzavarását adminisztratív intézkedésekkel és a dogmatizmus, a skolasztika, a dicshimnuszos költészet, valamint a legostobább bürokrataészjárás esztétikai ideállá, irodalmi normává emelését”. [...] Mi magyar írók a tömegek lelkiismeretének a nép igazságérzetének megszólaltatói is vagyunk, mert, ha nem lennénk azok, nem érdemelnék meg az írói nevet. [...] Bizony itt az ideje, hogy rátérjünk az általános, megalkuvás nélküli, a népet és a pártot szolgáló, mélységes megvesztegethetetlen igazmondásra.”⁵³

Az *Irodalmi Újság* szerkesztőségébe küldött levelekből jól látszik, hogy a folyóirat és az írók nagy népszerűségnek örvendtek, az eladások száma többszörösére növekedett, nem egy olvasó hivatkozott Háy írásaira. Váradról Réti Anna (tanárnő) írta, hogy egy nap alatt elfogynak a lap darabszámai, ha megjelentek, akkor egy nap után vadászni kellett rájuk. Stiegnitz T. Péter, akkor érettségiző diák, szintén szimpátiáját fejezte ki az írók törekvésével. Mohács Istvánné Érdligetről pedig egyenesen Háy egyik cikke miatt ragadott tollat: „Én úgy gondolom, hogy Háy Gyula az, ki törődik az emberekkel és akinek talán fáj is az emberek tragédiája.”⁵⁴

A belpolitikai válságot Rákosi menesztésével nem sikerült megoldani 1956 nyarán, a politikáját a helyére kinevezett és hasonló népszerűtlenségnek örvendő Gerő Ernő folytatta. Ez a félmegoldás októ-

52 BARÁTH, A *Kreml árnyékában*, 167.

53 HÁY GYULA, „Az emberi méltóság diadala”, *Irodalmi Újság*, 1956. május 5.

54 Állambiztonsági Történeli Levéltár (ÁBTL) 3.1.9. V-150387/5. Magyar írók szerepe a forradalomban

berig tartott ki. A drámaíró ősszel már nyíltabban folytatta a kritikáját. Visszaemlékezésében a megannyi cikkeiből összesen ez a kettő írás került bele. Annyiban nem véletlen a szerkesztés, hogy a magyar és szovjet pártvezetésben ez a két publikáció váltotta ki a legnagyobb visszaütközést. Az első közleményben többek között az alábbiak olvashatók:

„Nos essünk túl az ijedtségen: igenis, az irodalom *teljes* szabadságára gondolunk. [...] Az irodalomnak semmi se legyen tilos, amit a társadalom törvényei egyébként nem tiltanak. [...] Viszont az írónak is, mint bárki másnak, minden korlátozás nélkül szabad legyen: megmondani az igazságot, kritizálni akárkit és akármit, szomorkodni, szerelmesnek lenni, a halálra gondolkodni, nem mérlegelni, hogy egyensúlyban van-e művében a fény és árnyék, hinni isten mindenhatóságában, istent tagadni, kételkedni bizonyos tervszámok helyességében, nem-marxista módon gondolkodni, marxista módon gondolkodni, marxista módon gondolkodni akkor is, ha az így születő gondolat még nem szerepelt a kötelező erővel megállapított igazságok közt, alacsonynak találni olyan emberek életszínvonalát is, akik fizetésének emelése még igazságosnak mondanak, nem szeretni egyes vezetőket, dilemmákból olyan becsületes kiutat ajánlani, amelyet politikai és gazdasági vezetőink irreálisnak tartanak (még akkor is, ha utóbb kiderül, hogy az írói elképzelés valóban irreális volt), bajokat ábrázolni anélkül, hogy a megoldás receptjét mellékelnénk [...]. Nincs tehát szüksége az irodalomnak semmiféle *külön* korlátozásra.” Cikkében tehát megjelenik a bírálat szabadsága, s egyben az emberi és polgári szabadságjogok tiszteletben tartása is.⁵⁵ Ez a cikk nem egy szovjet jelentésbe bekerült: „Ennek a cikknek a megjelenése mutatja, hogy milyen messzire mentek a magyar írók a pártvezetés elleni bírálataik során, és hogy az MDP KV mennyire kiengedte a kezéből a sajtó irányítását.”⁵⁶ A szovjeteket természetesen elsősorban a nem marxista gondolkodás lehetősége sokkolta. Háy később így értékelte tettét: „Ha még néhány héttel ezelőtt valaki azt mondta nekem, hogy ilyen követelések ilyen stílusban fognak tollam alól kikerülni és Magyarországon egy hivatalos lapban nyomdafestéket látni, bolondnak tartottam volna. És mégis egyike lettem azoknak, akik szabadon, tartózkodás nélkül mondták ki azt, amit gondoltak. Az Írószövetségben a párttagok sohasem tartottak ennyi gyűlést és kitárták az ajtót a pártonkívüliek előtt is.”⁵⁷

55 HÁY GYULA, Az írók a közgyűlés előtt, *Irodalmi Újság*, 1956. szeptember 8.

RAINER M., *Az író helye*, 303.

56 SERES, *Magyar irodalom és szovjet irodalompolitika a hruscsovi korszakban*, 291.

57 HÁY, *Született 1900-ban*, 380.

1956. szeptember 17-én az Írószövetség megtartotta a közgyűlését. Az írók követelték a pártvezetők felelősségre vonását, Nagy Imre rehabilitálását. A feladatok meghatározása mellett tagválasztás is volt: a hatalom által támogatott írók kiestek, régi, elhallgatott írók pedig bekerültek: „Közgyűlésünk akkor éri el a célját, ha minden tette mögött ez az értelem húzódik meg: mi, magyar írók tekintet nélkül a pártállásunk és a filozófiai meggyőződésünk különbségeire, véd- és dacsövetséget kötünk az igazmondásra.”⁵⁸ A szabad választáson Veres Péter maradt az elnök, társelnök Háy Gyula és Tamási Áron lett.

Háy másik cikke 1956. október 6-án (Rajk László újratemetése napján) jelent meg, *Miért nem szeretem?* címmel, amelynek főszereplője Kucsera elvtárs volt. Míg a szovjeteknél a *Közgyűlés előtt* verte ki a biztosítékot, a magyar vezetéskor ez a cikk ért el a hasonló hatást, illetve a magyar társadalomban is ez, a bürokráciát ostromozó írása lett népszerű.

„A »Kucserának« olyan visszhangja volt, amelyenről soha nem is álmodtam volna. Minden alkalommal – emlékszem egyik szerzői estémre, ami egy kis helyiségben volt meghirdetve, de a nagy tolongás miatt a Zeneakadémia nagytermébe kellett áttenni – fel kellett olvasnom a »Kucserát«. A Kucsera név fogalom lett. A magyar nyelv felvette a szókincsébe. Főnévként és melléknévként használják. Néhány nap alatt a levelek százait kaptam, részben tetszésnyilvánításokkal, részben fenyegetésekkel. Sokan, akiket Kucserának hívtak, kérték a Belügyminisztériumot, hogy nevüket megváltoztathassák.”⁵⁹ Ha túlzásnak is tűnik ez a megállapítás, az biztos, hogy Háynak ez az írása országos népszerűséget hozott. Az író amúgy is szerette a rivaldafényt, így büszkeségében ez is közrejátszhatott.

De miről is szólt a cikk? „Kucsera: parvenü. És a parvenük, az újjagdagságukban, most szerzett hatalmukban tetszelgő újjagdagok, mindig gusztustalanok. Nem tudom, volt-e már a világtörténelemben olyan fokú és annyira tömegjelenségként felburjánzó parvenüség, mint a Kucseráké. Kucsera, az autója, fizetése, lakása, külön bevásárlóhelye, külön üdülője stb. segítségével eltávolodik az élettől, a néptől, a párttól, a nép és a párt fölé rendelt, a népen uralkodó eltartottá lesz, vérlázító pöffeszkedést szokik meg [...]. Kucsera semmihez sem ért és éppen ezért mindennel foglalkozik, de mindennel csak vezetői szinten. Ezt Kucsera természetesnek tartja. [...] Kucsera a mi történelmünk nagy tévedése... Kucsera valami puha, amibe történelmünk sötét zsákutcájában beléptünk. Kucsera a meggyőződéses,

58 HÁY GYULA, „Az igazságért a marxistának is meg kell küzdenie minden nap.” *Irodalmi Újság*, 1956. szeptember 22.

59 HÁY, *Született 1900-ban*, 385.

szenvedélyes semmihez nem értő, aki tudatlansága piederesztáljáról néz le ránk és hallgatólag ragaszkodik az osztályharc élesedéséről szóló hamis tételhez, mert ez ad neki módot arra, hogy tovább játssza a politikai megbízhatóság ritka letéteményesét. [...] Miből él a Kucsera? Kétségtelenül érték-többlet-kisajátításból. Abból, hogy társadalmunkban az érték-többlet egy tekintélyes részét nem közhasznú dolgokra – iskolákra, kórházakra, termelést szolgáló beruházásokra, rendbiztosításra, szükséges vezető szervek fenntartására, tudományra, művészetre, üdülésre, szórakozásra, ideológiai munkára – költjük, hanem Kucserára. Kucsera parvenüségre, Kucsera dilettantizmusára. [...] Ó, Kucsera, szűnj meg létezni! Nem az életedet követeljük, de a kucseraságodnak akarunk véget vetni!”⁶⁰

IV. TETŐPONT – BALRA EL

A forradalom alatt – sok egyéb irányzat mellett – az öngazgatói szocializmus törekvése, a sztálini államszocializmus „társadalmasítása” is napirenden volt, de Háy még az emigrációban is baloldali reformtörekvésként értékelte az 1956-os eseményeket: „Két front alakult ki országunkban meglepően tisztán. Nem a kommunisták és a nem kommunisták frontja. A választóvonal a magát kommunistának nevező tábor közepén húzódott. A »Kucserák« és azok között, akik nem szívlelték őket. Mit akartak a Kucserák? Olyan társadalmi rendet, amelyet »kommunizmusnak« neveznek. De olyan »kommunizmust«, amely egy osztály uralma alatt, egy parazita osztály uralma alatt áll: a Kucserák osztálya alatt. Mit akartak a Kucsera-ellenesek? Ők is egy társadalmi rendet akartak, amelyet »kommunizmusnak« neveztek. De ebben a rendszerben ne legyen bürokrata uralom, ne legyenek paraziták, ne legyenek kizsákmányolók és ne legyenek Kucserák. Kommunizmus és kommunizmus. Ugyanaz a szó homlokegyenest ellenkező értelemmel. Ilyen félreismerhetetlenül ez az ellentét még sohasem mutatkozott. Egy kommunizmus az emberiségnek és egy kommunizmus a Kucseráknak: ez az eljövendő évek nagy ellentmondása.” A visszaemlékezés ugyan öngazoló, de a tartalmában van igazság: a szocializmus megújítási törekvésében kiemelkedő szerep jutott az 1956-os munkástanácsoknak és értelmiségnek is.

Az október 23-i tüntetéstől az Írószövetség kezdetben elhatárolódott. Azt aznap délután viszont már üdvözölte, a szocializmus reformjaként értékelte. Ebben az is közrejátszott, hogy féltek a tüntetés radikalizálódásától,

60 HÁY GYULA, „Miért nem szeretem?”, *Irodalmi Újság*, 1956. október 6.

ezért mindenképp a vezetéstől várták, hogy a demonstráció élére álljon.⁶¹ Gerőt erre személyesen is megkérték. Háy elmondása szerint azt sikerült elérniük, hogy Gerő megígérte, nem fog fegyvert használni a tömeg ellen.⁶²

Háy maga is csatlakozott a tüntetéshez a Színházművészeti Főiskola hallgatóival. Részt vett még Déry Tibor, Veres Péter, Erdei Sándor, Zelk Zoltán, Benjámin László, Fekete Gyula, Gergely Mihály és Hámos György is. Ennek ellenére ettől a naptól a reformpárti kommunista írók, így Háy Gyula is, elvesztették szellemi vezető szerepüket. A beszédjeik nem hatottak a tömegre, a vezetést a tömegek vették át. A fegyveres harcokat az írók szerették volna mindenképpen elkerülni. Ráadásul Nagy Imre statáriumának kihirdetését elleneztek. Nem tartották elég erélyesnek sem, nehéz volt a döntés, hogy őt vagy a tömeget támogassák, de félték a Nagyot bíráló hangoktól is. A kormány és utca közti ellentétet fel akarták oldani. A „szóbeli radikalizmust” támogatták, ám a fizikait elvetették. Egyben erkölcsi felelőséget is éreztek az áldozatokért.⁶³

Háy október 25-én és 26-án is rövid beszédet adott a rádióban, a fegyveres harcok megszűnését szerette volna elérni, bízott Kádárban és Nagy Imrében: „Fiatalok, barátaim! Ott voltam köztetek, veletek együtt vonultam fel Budapest utcáin kart-karba öltve. A nemzeti lobogó és a Kossuth-címer árnyékában mentünk [...]. A legfontosabb követeléseink teljesültek. Nagy Imre a mi emberünk, programja a mi programunk. Kádár János Rákosi börtönében tanulta meg, mi az, amitől meg kell óvni a magyart. Azok az erők, amelyekről féltetni kellett benneteket, Gerő leváltásával elhagyják a kormányrudat. Hazafias érzések megértésre talált. [...] A legsürgősebben át kell térnünk a békés eszközökre, szűnjék meg haladéktalanul a fegyveres harc!” Másnap, október 26-án közölte: „Ugyanazokért a szent célokért más fegyverrel, békés fegyverrel kell harcolni. [...] De előttetek, ha akarjátok, egy egész élet áll még. Nemcsak a halálhoz kell bátorság, az élethez is. Egy hősi élet többet ér, mint egy szükségtelen, felesleges halál. Tárt karokkal várunk benneteket, építsük együtt az új hazát.”⁶⁴

Végül október 28-án Nagy Imre nyilatkozatot adott ki, ami fordulópontnak bizonyult. Nagy Imre kihirdette a tűzszünetet, a tüntetéseket nemzeti

---

61 STANDEISKY ÉVA, *Az írók és a hatalom, 1956–1963* (Budapest: 1956-os Intézet, 1996), 29–30. A tanulmányban nem kerül bemutatásra részletesen minden író tevékenysége és a forradalom minden állomása, azt lásd Ständeisky Éva hivatkozott könyvében.

62 HÁY, *Született 1900-ban*, 389–390.

63 STANDEISKY, *Az írók és hatalom*, 36–42.

64 GYURGYÁK JÁNOS (főszerk.), *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23-november 9.* (Budapest: Századvég Kiadó, 1989), 74. és 90.

demokratikus mozgalomnak nyilvánította, bejelentette, hogy tárgyalásokat indít a szovjet csapatok kivonásáról, megszüntették az ÁVH-t, megtörtént a Kossuth-címer visszaállítása, március 15-ét nemzeti ünneppé nyilvánították.⁶⁵ A november 2-i Írószövetség taggyűlésén a korábbi irányadók – Déry, Háy, Zelk, Benjámin – hallgattak, sok írón számonkérték a sztálinista múltjukat. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy befolyásukat elvesztették, a közhangulattal a célok megegyeztek, de azok kivitelezése nem. A forradalom magyar és nemzeti jellegének folyamatos hangsúlyozása idegen volt tőlük.⁶⁶ A forradalom alatt jelent meg Illyés *Egy mondat a zsarnokságról* című korábbi verse, Zelk Zoltán *Feltámadás* című verse, ekkor hangzott el Örkény elhíresült „hazudtunk éjjel, hazudtunk nappal, hazudtunk minden hullámhosszon” beszéde.⁶⁷ Háynak a *Kispesti Figyelőben* és a *Magyar Nemzetben* jelentek meg írásai: „Azt hiszem, hogy ez a forradalom az erkölcs forradalma is, mindaz, ami salak, a tűzben kicsapódott belőle, és maradt a tiszta érték [...]”,⁶⁸ a rádióban a *Naplójegyzetek* írását olvasta fel. Ezekben főleg a felső vezetést kritizálta a félrement szocializmusért: „De mindennél megdöbbentőbb hazugság volt az, hogy mindezt a szocializmus nevében tették. Nem volt könnyű rájönni, hogy az, amit az utolsó évtizedben építettek, nem szocializmus.”⁶⁹

1956. október 31-én az MDP feloszlatta magát, és helyette létrejött az MSZMP. November első napjaiban Kádárt jelölték ki az első számú embernek Moszkvában. Kádár népszerű volt a baloldali körökben, az 1950-es években ő is egyike volt a koncepciós perek áldozatainak, a felkelés alatt a Nagy Imre-kormány államminisztere volt, és a forradalmat „népünk dicsőséges felkelésének” nevezte. Erről Háy így vélekedett: „Hírlik, hogy az ÁVO kínzókamráiban különös kegyetlenséggel bántalmazták. Szabadulása után gyakran találkoztunk. [...] Értékelte és tisztelte az irodalmat. Mi írók is szerettük. A Sztálin utáni időkben egyre hevesebben követeltük a szabadon bocsájtását, majd teljes rehabilitálását, míg Rákosinak lassan mégis engednie kellett.”⁷⁰

Az új pártba Kádár Lukácsot, Háyt és Déry Tibort is felkérte, hogy részt vállaljanak. Háy és Déry ezt visszautasította: „Még aznap este felhívott

65 GERGELY, IZSÁK, *A huszadik század története*, 383–384.

66 STANDEISKY, *Az írók és hatalom*, 77.

67 Eredetileg úgy hangzott el, hogy a rádió „hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon”. A köztudatban a többes számú verzió terjedt el.

68 ÁBTL 3.1.9. V-150387/4. Magyar írók szerepe a forradalomban

69 ÁBTL 3.1.9. V-150387/3. Magyar írók szerepe a forradalomban

70 HÁY, *Született 1900-ban*, 398.

Lukács György. Nem volt jelen a pártalapításnál. Kádár üdvözetét küldi, meghívja Lukácsot, engem, Déry Tibort és még egy vagy két író, hogy tagjai legyünk az új párt ideiglenes vezetőségének. Egy másodpercre váratlan remény támadt bennem. Talán mennének ily módon a dolgok? Ha az ember a hasonló érzelműekkel együtt tarthatná a kormányrudat. Kis hatalommal felruházva... Olyan hosszú ideig töprengtem, hogy Lukács már azt gondolhatta, megszakadt az összeköttetés. Azután nemet mondtam. Már nem tudtam magamban olyan sok hitet és reményt összehozni, ami az igenhez szükséges lett volna”.⁷¹ Háy, aki még 1956 nyarán is a „népet és pártot szolgáló igazmondást” hirdette, őszre már nem tudott hitet tenni az új párt mellett.

November 4-én a az intervenció első napján hajnalban a Háy-házaspár úgy döntött, hogy tenniük kell még valamit, így a Parlamentbe mentek („az ember célokat keres, még egy eljátszott élet számára is”).⁷² Ugyanekkor például Kodály Zoltán is arra kérte a szovjet zeneszerzőket, hogy támogassák a szovjet csapatok kivonását Magyarországról. Háy a Parlamentben találta Tildy Zoltánt, Dobi Istvánt, Rónai Sándort, Bibó Istvánt. Későbbi jövője alakulásának szempontjából – a Kucsera-cikk mellett – ez volt a másik döntő pillanat Háy életében, az 1956. november 4-én elmondott rádióbeszéde. Ezt magyarul ő mondta be, felesége németül, a rádió két munkatársa pedig angolul és oroszul. A segélykiáltás így hangzott: „Figyelem! Figyelem! Figyelem! Kedves Hallgatóink! A Magyar Írók Szövetségének felhívását hallják. Itt a Magyar Írók Szövetsége! A világ minden írójához, tudósához, minden írószövetségéhez, akadémiájához, tudományos egyesüléséhez, a szellemi élet vezetőihez fordulunk segítségért. Kevés az idő! A tényeket ismeritek, nem kell ismertetni. Segítsetek Magyarországon! Segítsetek a magyar népen! Segítsetek a magyar írókon, tudósokon, munkásokon, parasztokon, értelmiségi dolgozókon! Segítsetek! Segítsetek! Segítsetek!”⁷³

Az antiszemitizmus a forradalmi napokban ismét nyíltan felütötte a fejét. Nem ez volt az események fő jellemzője, de a probléma attól még jelen volt. A forradalom kitörésekor sok zsidó megijedt, hiszen 1945 óta alig 12 év telt el. Nagy Imre miniszterelnökségét kezdetben az írók is taktikai lépésnek tartották – az antiszemita „zsidóuralom” elmélet nem halt el, eszerint 1945 után a gazdasági pozíciók helyett már a hatalmi funkciókat szereztek meg. Ez megjelent 1956-ban is, az antiszemitizmus nem egy esetben a

71 Uo. 400.

72 Uo. 408.

73 Uo. 412.

hatalom ellen szólt. Háy is elismerte, hogy az egyik forradalmi bizottságban „a környéken lakóktól hallottam, hogy több jelölt ellen zúgolódás volt, mert kommunisták vagy zsidók.” 1957-ben – egy bányászgyűlésen – Marosán György Háy népszerűségét pedig a zsidóságával próbálta csökkenteni: „mit hazafiaskodik Háy Gyula, aki kitért zsidó.” Más volt a helyzet a fővárosban és vidéken. Tettlegesség elsősorban a vidéket jellemezte. A fővárosban inkább a verbális agresszió volt a jellemző, ebből a legismertebb az „Icig, nem jutsz el Auschwitzig!” jelmondat. Azonban nem egy visszaemlékezés szerint éppen a fővárosban léptek fel antiszemita hangok ellen. Kádáréknak nem volt érdekük, hogy ezt feltárják, ugyanis a vizsgálódás során hamar kiderült, hogy az antiszemitizmus a hatalom ellen is szól, illetve, hogy pont a forradalmi bizottságok próbálták elnyomni ezeket a hangokat.⁷⁴

November 20-án Háy Gyula Gurkin ezredessel, a városparancsnokság vezetőjével találkozott, hogy a letartóztatásokról beszéljenek: „Gurkin hajlandó volt nekünk fontos engedményeket tenni, ha teszünk valamit a munka felvételéért az üzemekben. Megígérte, hogy a letartóztatottak ügyét a leggyorsabban ki fogja vizsgálni és biztosított arról, hogy a jövőben nem hurcolnak el magyar foglyokat az országból. Ellenszolgáltatásul azt követelte, hogy a magyar írók azonnal kezdjenek írni és publikálni és ezáltal jó példával előljárni. Beleegyeztünk, egyetlen feltétellel, hogy cenzúra nélkül publikálhassuk azt, amit helyesnek tartunk és csak azoknak a szerkesztőségeknek írjunk, melyeknek állásfoglalása politikai szempontból számunkra elfogadható”.⁷⁵

Az Írószövetség decemberben újra hitet tett a forradalom mellett (a *Gond és hitvallás* című írás). Az írás már korábban megszületett egy másik fogalmazvánnyal, a *Mi magyar írók vagyunk...* írással. Utóbbit Háy szerkesztette Déry és Erdei segítségével, azt a Központi Munkástanácsnak küldték el. Ebben kifejezték támogatásukat a munkástanácsok iránt, a szocialista alapon való újraindulás vágyát, aggodalmukat a Kádár-kormány akciói felé, és természetesen az irodalmi szabadságot is hangsúlyozták. Egyben magukat a forradalom eszmei előkészítőinek értékelték.⁷⁶ Háy, Veres és Erdei decemberben még egyszer tárgyalt Kádárral: „Kijelentettük, hogy az író szerepe történelmileg meghatározott és hivatkoztunk 1848–49-es forradalomra. Ez pedig azt jelentette, hogy az irodalmat erkölcsi elvek irányítják, amelyek meghatározója nem a párt, hanem kizárólag az írók

74 A témát részletesebben lásd STANDEISKY ÉVA, *Antiszemitizmusok* (Budapest: Argumentum, 2007), 174–221.

75 HÁY, *Született 1900-ban*, 420.

76 ÁBTL 3.1.9. V-150387/5. Magyar írók szerepe a forradalomban

embersége, igazságszeretete és szabadságvágya. Kádár, a kommunista párt első titkára, az ilyenfajta gondolatmeneteket növekvő türelmetlenséggel hallgathatta.”⁷⁷ A találkozót Háyt kezdeményezte, azonban az utolsó pillanatban a legtöbb író lemondta azt, Kádár nehezményezte is, hogy az írók inkább a szakszervezetek felé fordulnak a kormány helyett.⁷⁸

A hatalom megpróbálta az írókat és értelmiségieket maga mellé csábítani, ám a kívánt hatást nem érték el. A letartóztatások előtt Háyt például zaklatták: „Csak azt tudom, hogy a házkutatás előtt hetekig névtelen telefonhívásokkal lettünk zaklatva. Nappal és éjszaka, gyakran tíz-tizenöt-ször egymás után csöngött a telefon. Válogatott trágárságokkal és életveszélyes fenyegetésekkel próbáltak minket sodrunkból kihozni. Világos volt, hogy nem fogják ennyivel beérni.”⁷⁹ 1957. január 17-én az Írószövetség működését felfüggesztették, január 19-én éjjel pedig több írónál házkutatást tartottak, Háyt Gyulát, Zelk Zoltánt, Tardos Tibort letartóztatták (Déryt áprilisban), ezzel pedig elkezdődött a „nagy íróper”. Kihallgatások sora kezdődött el, és végül is több hónapnyi fogva tartás után, helyzetük javítása érdekében az írók így vagy úgy, de megtörtek. Első kihallgatásánál Háyt még úgy nyilatkozott, hogy „[...] heves küzdelmet folytatott az Írószövetség pár tagja, majd pedig többsége az irodalom szabadságáért – olyan értelemben mint pl. azt a kínai párt hirdeti, továbbá, az irodalom ellen foganatosított adminisztratív beavatkozások ellen [...]. Véleményem szerint az október 23-i események zöme spontán jött létre, mint a tömegek jogos elégedetlenségének kitörése, ugyanakkor azonban kezdettől fogva az volt a véleményem és ma is az, hogy a népmozgalommal egyidejűleg szervezett ellenforradalmi megmozdulások is voltak, amelyek azonban nem változtatnak a pozitív jelenségeknek hasznos voltán és erkölcsi tisztaságán.”⁸⁰ Ekkor még megjegyezte, hogy titkolnivalója nincsen, együttműködésre hajlandó, de ezt szabadlábban szeretné megtenni, mert „semmi olyat nem követtem el, ami miatt letartóztatásban kellene lennem.”⁸¹

Február 3-i kihallgatását a következőként fejezte be: „Nem fejezhetem be egy szubjektív megjegyzés nélkül. Éles tollú, kemény hangú író vagyok. Hiszek abban, hogy az igazság kimondása előbbre visz bennünket, a szocializmus, a nép boldogulása felé, az igazság elhallgatása pedig előbb-utóbb megbosszulja magát. Ez vezetett írói vitámban, ez vezetett

77 Uo. 420.

78 STANDEISKY, *Az írók és hatalom*, 165.

79 Háyt, *Született 1900-ban*, 420–421.

80 XX-5-h 196. doboz. Déry Tibor és társai. Operatív iratok

81 Uo. Jegyzőkönyv Háyt Gyula kihallgatásáról. 1957. január 20.

pártban taggyűlési felszólalásaim is. Vitáim szakmai területről indultak, de mivel rossz funkcionáriusokkal való összeütközésre vezettek, át kellett térnem a közéleti erkölcs, főleg a funkcionáriusi erkölcs bírálására is. Ez sok személyes ellenséget szerzett nekem, akik minden rosszat feltételeznek rólam.”⁸² Március 28-i kihallgatásán – ekkor már 2 hónapja volt letartóztatásban – látszódott az eltolódás, az önkritika felé hajlás, a Kucsera-cikket így kommentálta: „Ma ezért súlyos szemrehányásokat teszek magamnak és minden vágyam, hogy a tollammal jóvá tehessem azt, amit a tollammal hibáztam. Úgy hiszem, hogy erre a bennem az utóbbi hetekben végbe ment változás után meg is van az erő.”⁸³ Végül is májusi jegyzőkönyvek szerint Háy már sokkal kritikusabb magával, írásaival és tetteivel szemben, a „demoralizált lelkiállapotára”, „átmeneti eltévelyedésére” is hivatkozik. Augusztus 22-i, utolsó kihallgatásán még megjegyezte, hogy semmilyen bűnös, tiltott célú szövetkezésben nem vett részt, „mély, igaz szeretettel szereti a Magyar Népköztársaságot”. Háy próbálta menteni a helyzetét, kijelentette, hogy „amikor az ellenforradalom előre tört és a párt széthullott, olyan megrendülés vett rajtam erőt, amelyet szégyenkezéssel kell bevaltanom. Ezekben a napokban született írásaimat és nyilatkozataimat nem tudom menteni, de mégis kérem figyelembe venni, hogy nem rossz szándékból, hanem pánikszerű kapkodásból származnak. [...] Nagyon hiszek abban, hogy e néhány nap fejesztett cselekedetei nem fogják értéktelenné tenni ezt a sokévi lelkes és eredményes munkát. Amit akaratom ellenére vétettem saját eszméim ellen, azt is csak, mint író tudnám a jövőben jóvátenni.”⁸⁴ Ekkor Háy nyolc hónapja volt letartóztatásban, az eseményeket már képes volt kritizálni, de magát még mindig nem vallotta bűnösnek, szándékait a „múlt hibáinak mielőbbi kijavítása” vezérelte. Emellett kihallgatásából jól látszik, hogy szerette volna biztosítani továbbra is helyét az irodalomban.

Ezzel nem volt egyedül, nem számított börtönbüntetésre, egy rövid idejű elhallgattatást és megrovást várt. A letartóztatás elhúzódott, a vádlottak pedig egyre kétségbeesettebbek lettek. Déry szintén kitartott igaza mellett kezdetben, egészségi állapota folyamatosan romlott, levelet írt Kádárnak, bűnbánóírás szintén született tőle. Zelk is írt bűnbánó verset és levelet, Háy a börtönaplóját és akkor írt drámáját szintén a fogvatartóknak szánta.⁸⁵ Végül az ítélet Déry Tibor I. rendű vádlottat és Háy Gyula II. rendű vádlottat bűnösnek találta a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló

82 Uo. Jegyzőkönyv Háy Gyula kihallgatásáról. 1957. február 3.

83 Uo. Jegyzőkönyv Háy Gyula kihallgatásáról. 1957. március 28.

84 Uo. Jegyzőkönyv Háy Gyula kihallgatásáról. 1957. augusztus 22.

85 XX-5-h 196. doboz. Déry Tibor és társai. Operatív iratok.

mozgalom vezetésével elkövetett bűntettben.” Zelk Zoltán III. rendű vádlottat és Tardos Tibor IV. rendű vádlottat „csak” részvételben találták bűnösnek. Déry kilenc, Háý hat, Zelk három, Tardos másfél évet kapott. Háý büntetésében nagy szerepe volt a *Miért nem szeretem?* írásának és a november 4-i rádióbemondásának.⁸⁶

Börtönéveiről nem sokat tudni, a fordításai mellett megírta *Mohács* című drámáját, a visszaemlékezéseiben is utal az 1956–1956, II. Lajos – Nagy Imre párhuzamokra, ez a hatalmat is zavarta a későbbiekben. Nevelője a következőképp jellemezte: „Fegyelmezett, óvatos, magas műveltséggel rendelkező személy. Politikai magatartása terén kommunistának tartja magát, azonban nézeteiben még most is sok megnyilvánulása, álláspontja a revizionizmusra vall. Igen óvatos, nem egészen őszinte beszédeiben. Nem bizonyította tetteivel a mondásait, zárkatársai között igen jól összefért még a papokkal is. Bűncselekményét szavakban elismeri, hogy mennyire bánta meg arra csak a szabad életben végzett munkája ad választ.”⁸⁷ Végül Déry és Háý másokkal egyetemben (Farkas Mihály, Farkas Vladimir és Péter Gábor) 1960-ban szabadultak amnesztiával. Ez része volt Kádár nemzetközi elismertségének elfogadásához is, ami aztán 1963-ban folytatódott. Háý Gyula több mint három év után kiszabadult fogságából, de ekkor még nem tudta, hogy a szabad lét elviselhetetlen könnyűsége vár rá.

V. VÉGKIFEJLET – PERSONA NON GRATA

Az 1960-as évek közepére a legtöbb írónak a konszolidációnak köszönhetően sikerült visszatérnie az irodalmi életbe, kiegyezett a hatalommal. Ez Háý Gyulának nem sikerült. A hatalom nem árult zsákbamacskát, szabadulása után nem sokkal közölte vele, hogy „nem tulajdonítunk valamilyen túlméretezett jelentőséget annak, hogy ő mikor tér vissza az irodalmi életbe. Leszögeztem azt is, hogy sem külföldi, sem belföldi szempontból számunkra nem életbevágóan fontos, hogy ő tisztázza helyzetét. Ez a dolog sokkal inkább számára érdekes.”⁸⁸ *Mohács* című drámáját elutasították, mert az nem „időszerű”, és a jelenről kellene írnia, illetve a feljegyzésben megjelenik a nyugdíj kérdése is, ami egy évekig tartó huzavona lett a két fél között – Háý állandó nyugdíjat szeretett volna, ám ezt a hatalom folyama-

86 MNL OL 288. fond. 32. csoport 7. ő.e. 1957. KB Külügyi Osztály. Déry Tibor és társai ellen folyamatban volt büntető ügyről.

87 TAMÁSKA PÉTER, *Márianosztrai panoptikum* (Budapest: Pallas Kiadó, 1988), 128.

88 XIX-J-4-aaa 127. tétel. Déry Tibor, Háý Gyula, Zelk Zoltán ügyei (1960–1962) XIX-J-4-aaa 146. tétel. Háý Gyulával kapcsolatos levelek, feljegyzések, cikkek (1965–1966)

tosan elutasította. Fordításokból élt, azok nem jelentettek állandó bevételt, és a neve se került ki a színházi plakátokon azoknál a daraboknál, amiket ő fordított.

Háy felajánlotta, hogy ha publikálják *Mohács* című drámáját, akkor egy bevezetőben „tisztázná a helyzetét”, de a dráma „félreérthetősége” miatt ezt nem fogadták el. Aztán volt olyan próbálkozása is, ahol egy novellában egy dogmatikus és revizionista folytat párbeszédet. Ezt is elutasították, bár Köpeczi Béla szerint itt már „felderengett valamiféle önkritika”.⁸⁹ Háy abban a „különleges” bánásmódban is részesült, hogy míg a többi író büntetését elengedték, nyugdíjat kaptak, feleségeiket engedték dolgozni, addig ez vele nem történt meg, priusza megmaradt. 1962 augusztusában elkeseredésében már hajlandó lett volna egy önvallomást is írni. A *Mohács*hoz írt egy levelet, ebben közli, hogy már egy másik történelmi drámán, az *Attilán* is dolgozik, illetve egy kötetbe gyűjtené és kiadná bizonyos drámáit.⁹⁰

Ezzel már a hatalom is komolyabban foglalkozott, lektori véleményeket is kértek a drámagyűjteményről. Az egyik lektor, Hámori Ottó támogatta a kötet kiadását, sőt, szerette volna, ha Háy az *Attilát* is a kötetbe teszi. Ráadásul Háy önvallomásáról úgy nyilatkozott, hogy az előszót elégségesnek tartja, de nem gondolja, hogy ennek kell magyaráznia az „író személyes útjának legutóbbi nagy törését. Itt ízlésesebb, ha – mint teszi – a történelmi dráma problémáiról szól.”⁹¹ A másik lektor is dicsérte a műveket, a „problémásabb” darabokat (*Mohács* és *Attila éjszakái*) úgy jellemzi, hogy azoknál pont nem sikerült „kibogóznia” az aktualitásokat. Ez a lektor viszont rokonszenvesnek ítélte meg az előszót. Háy valószínűleg sokat köszönhet ezeknek a szavaknak, mert 1964-ben kötete megjelent *Királydrámák* címmel, és a neve is feltűnt a fordításoknál. Hat színdarab került a kötetbe az előszóval együtt. Az előszó a történelmi drámáról szól, de a lényegi eleme, hogy ezek az írások nem is többek: „II. Lajoson II. Lajost értettem, Márián Máriát, Károlyon Károlyt, Attilán Attilát és így tovább.” Az előszó végül azzal zárult, hogy reméli, a gondolatmenetét egy másik kötetben még folytathatja. Biztos, ami biztos alapon, a könyv fülszövege is megjegyzi, hogy ezek nem „áltörténelmi drámák”. Természetesen azok voltak, Háy mindig a jelenre koncentrált: *A lóban* (1960–1961) Caligulával a zsarnokot és követőit parodizálta ki, az *Isten, császár, parasztban* (1931–1932) a fasizmus ellen emelt szót, a

---

89 Uo.

90 Uo.

91 Uo.

Mohácsban (1958–1960) az 1956-os eseményekre utalt, az *Attila éjszakáiban* (1961–1963) a korszakváltás jelenik meg.

1963-tól Háý külföldre is mehetett bemutatóira, innentől kezdve pedig felmerült a disszidálás kérdése is.⁹² Saját és felesége visszaemlékezései alapján ők nem akarták elhagyni Magyarországot, sőt, maga Aczél ajánlotta fel nekik többször ezt a lehetőséget. A kérdés már csak azért is felmerülhetett, mert 1965-ben már hónapok óta külföldön volt, Háý maga a munkáira és különböző bemutatóira hivatkozott, a távolléte pedig egyre több kérdést vetett fel. 1965 szeptemberében írt egy levelet Kenyeres Ágnes ismerősének. A levelet természetesen nem csak Ágnes ismerőse látta, ezt maga Háý is tudta, annak a tudatában is írta. A levélben két fő kérdés volt: a hazautazás ideje és az egzisztenciális probléma. A külföldi bemutatókra hivatkozva azt írta, hogy még nincs meg az a pillanat, amikor tudnák feleségével az utazás idejét, de természetesen szándékoznak visszatérni Magyarországra. A hazautazással pedig még egy probléma volt, a megélhetés kérdése: „Egyelőre számomra a hazatérés az önként vállalt nyomort (nem képletesen, hanem a szó szoros értelmében) és előbb-utóbb minden alkotómunkám lehetetlenné válását jelentené. [...] Egyetlen fillér írói jövedelem sincs.” „Úgy tudom, ma már én vagyok az egyetlen magyar író, akit nem vettek vissza az Írószövetségbe, a Penclubba, az Irodalmi Alapba stb.” A levélben megjelenik egy állítólagos külföldi, magyarnyelvű sajtótermék, ami azt közölte, hogy sohasem fog hazamenni. Ezt Háý cáfolta a levélben, de nyilvánosan nem („Szabad-e ezeknek a jelentéktelen, nyilvánosság kizárásával megjelenő sajtótermékeknek egy cáfolattal nemzetközi nyilvánosságot adni?”)⁹³

1965 decemberében Asconából írt levelet a Szerzői Jogvédő Hivatalnak: „Néhány hónapja, de különösen a frankfurti könyvvásár óta, egyre gyakrabban jutnak hozzám olyan értesítések és üzenetek, amelyeknek közös tartalma az, hogy szinte minden népi demokratikus ország színházai, kiadói, jogvédő ügynökségei, stb. a Magyarországot képviselő kollégáikhoz fordulnak az én darabjaim előadásai vagy közlései jogaiért és majdnem szó szerint mindig ezt a választ kapják: »várjatok, amíg kiderül, hogy Háý disszidál-e, vagy sem.« [...] Külföldi tartózkodásom teljes eredménnyel járt. [...] Számos újabb megállapodást kötöttem, a folyamatosság a jövőre nézve biztosítva

92 Útlevelet a priusza miatt először nem kapott, de a német társaság, ami a darabját rendezte, a Szerzői Jogvédő Hivatalnak csak úgy utalta át a teljes összeget (15 000 márka), ha Háý is jelen lehet a próbáknál Hamburgban. Utazása előtt Vályi Gábor, a Kultúrkapcsolatok Intézetének munkatársa felkereste, és kérte, hogy politikai jellegű kérdésekben ne nyilatkozzon külföldön. HU OSA 300-40-6, 12. doboz. Háý Gyula, Háý Gyuláné

93 XIX-J-4-aaa 146. tétel.

van. Ugyanakkor otthon Magyarországon még a létezésemet is mély hallgatás vette és veszi körül. Sem színpadon, sem nyomtatásban semmi sem jelenik meg tőlem. Külföldi eredményeimről a magyar sajtó egyetlen sorban sem emlékszik meg. Külföldön ellenben minden sikeremet magyar nemzeti sikernek tekintik [...]. Amikor ehhez még hozzájárul az is, hogy »várjunk, hátha disszidál«, akkor igazán nem kell csodálkozni, ha külföldön elkezdik a sikereimet nem a mai magyar kultúra javára, hanem annak terhére számon tartani. Ezen nem tud változtatni az sem, hogy következetesen kerülök mindennemű politikai megnyilatkozást és minden alkalmat felhasználok arra, hogy magyar voltomat és a mai magyar kultúrával való kapcsolatomat hangsúlyozzam. A dolog anyagi oldalát te legalább olyan tisztán látod, mint én. Tudod, hogy otthoni jövedelmem alig több a nullánál, ha most haza utaznék, a teljes nincstelenség előtt állnék. Bizonyára erre támaszkodik az az elképzelés, hogy én a közeljövőben »disszidálni« fogok. Nos, ha a külföldön tartózkodást egyszerűen »disszidálásnak« nevezzük, akkor nem tőlem függ, hogy a jóslat beválik-e vagy sem: a magam szempontjából sem vagyok olyan esztelen, de a hazámmal sem követhetem el ezt a szégyent, hogy hazamenjek nyilvánosan éhen pusztulni, amikor külföldön ünnepezt írója lehetek a mai magyar irodalomnak. De ha egy bizonyos negatív politikai vagy erkölcsi állásfoglalást is értünk a »disszidálás«-on, akkor senkitől semmire nem hagyom magamat kényszeríteni. Gondolom, azok a nemtudomki, aki nemtudommiért a »disszidálásra« lesnek, úgy gondolják, hogy előbb-utóbb kifogyok a magyar utazási papírokból és akkor kénytelen leszek megtagadni hazámat és elveimet, hogy valamiféle külföldi papírosokhoz jussak.”⁹⁴ Az idézet hosszú, de világos.

Háy már csak azért is szorult magyarázkodásra, mert e levél előtt egy hónappal hamarabb a Londoni Evening Standard számában megjelent róla *A siralomházból megmenekült* című rövid cikk. *A ló* című drámáját mutatták be Oxfordban, ennek apropóján pedig egy pár mondatos nyilatkozat is megjelent a börtönéveiről: „Nagyon rosszul bántak velem” – mondta riporteremnek. „De nekem szerencsém volt: sok barátom van, akiknek sokkal rosszabbul ment a sorsa.” Ő Svájcban él, de még magyar állampolgár. „Bármikor visszamehetek Magyarországra, amikor kívánok” – mondta, „de egyelőre nem sietek velem, sohasem lehetek biztos benne, mikor engednek megint ki.”⁹⁵ Ezt az interjút Háy tagadta.

94 Uo. Háy Éva elmondása alapján a külföldi bemutatókból valóban sikerült rendezni anyagi problémáikat, egy autót is tudtak vásárolni.

95 Uo.

Háy levele nem maradt visszhang nélkül, a vezetésben is az a benyomás született, hogy a kérdéssel foglalkozni kell, és Háy, ha nem akar disszidálni, akkor erre ne is legyen kényszerítve. Ennek ellenére a hivatalos válaszlevélben Háy érveinek cáfolata jelent meg, elsősorban az anyagi kérdésekkel szemben, így már csak ezért is: „Neked kell végleg és határozottan döntened”. Ez a válaszlevél egyébként sok ellenőrzésen és variáción ment át. A levelezésbe végül Gyémánt András, az akkori magyar svájci nagykövet is becsatlakozott, állítása szerint például ő nem is tudott arról, hogy Háy egy éve Svájcban tartózkodik (1966. január). Arról se volt tudomása, hogy disszidált volna vagy hogy menedékjogot kért volna.⁹⁶

A levelezések folytatódtak, de végül is az eredmény változatlan maradt. Háy Gyula többé nem utazott haza, 1965-től 1975-ös haláláig külföldön élt. Asconában, Svájcban telepedett le feleségével együtt. Még ha az anyagi gondjai rendeződtek is volna (a cáfolat szerint igenis jól keresett), a lényegi elem nem változott volna: Háy nem tudott visszatérni a magyar irodalmi életbe, nem tudott volna újra főszereplője lenni a közéletnek, ezt pedig valószínűleg nem tudta volna elfogadni. Háy Éva írásából a csalódottság jól látszik, hogy a külföldi sikerek ellenére Magyarországon férjét még mindig elhallgatták. A hatalom nem akarta visszafogadni Háyt, ezért a jobb élet reményében a házaspár külföldön maradt. Magyarországon darabjait nem játszották, de külföldön sikereket ért el. Darabjait, elsősorban az *Isten, császár, parasztot* és a *Tiszazugot* játszották, például az 1966-os Avignoni Ünnepi Játékokon. De bemutatták Münchenben, Hamburgban, Zürichben, Bécsben, Londonban, Párizsban is stb. A *Tiszazugból* tévés felvétel is készült.⁹⁷ Háy 1975-ben halt meg, Magyarországon csak halála után 10 évvel kerülnek először a darabjai újra a színpadra: *Isten, császár, paraszt* (1983), *Tiszazug* (1984), *A ló* (1986), *Attila éjszakái* (1986), *Mohács* (1987), *Appasionata* (1992).⁹⁸

Háy Éva a férje örökségét próbálta alakítgatni, a rendszerváltáskor arra számított, hogy férje nemzeti hős lesz, újratemtést kap, utcát neveznek el róla és drámáit sűrűbben játsszák majd. Ezek nem történtek meg. 1991-ben egy mérges levélben kelt ki a Történelmi Igazságszolgáltatás Bizottság ellen: „Háy Gyulából nem nemzeti hőst, hanem bűdös zsidó moszkovitát csinálnak”⁹⁹ – summázta a véleményét. Háy Gyula 1993-ban posztumusz

96 Uo.

97 Háy, *A barikád mindkét oldalán*, 352–367.

98 Az *Appasionatát* már külföldön írta. 1957-ben játszódik, egy művész házaspárnak kell döntenie a hatalom kiszolgáltatásáról és disszidálásáról. Az önéletrajzi elemeket nem nehéz észrevenni a műben.

99 Háy, *A barikád mindkét oldalán*, 388.

Demény Pál-émlékéremben részesült. Ugyan magát antikommunistának írta le 1956 után, de a visszaemlékezése alapján ő is, felesége is megmaradt szocialistának. A nyugati balos körökben is csalódtak, a harmadik utat a demokratikus szocializmusban találták meg.¹⁰⁰ Háy Éva rendelkezése alapján férje a mai napig az asconai temetőben nyugszik.

Háy Gyula visszaemlékezéseiben a XX. századot csak állandó útitársaként emlegette. Életében valóban ott volt a véres század: antiszemitizmus, világháborúk, forradalmak, emigráció, értelmiségi felelősségvállalás, ideológiák kiszolgálása vagy épp megtagadása. Élettörténete, drámái, cikkei több szempontból is igen tanulságosak. Kár lenne őket elfelejteni.

Ádám Farkas – Ph.D. student in History, Historical Russistics Doctoral Programme, Department of Eastern and Central European History and Historical Russistics, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University (Hungary, Budapest, 1088 Múzeum krt. 6–8.).
E-mail: adamwolf91@gmail.com

---

100 Háy, *Született 1900-ban*, 455.

